

Rukopisna latinska gramatika Šime Starčevića. Prvo čitanje

Demo, Šime

Source / Izvornik: **Od dvojbe do razdvojbe. Zbornik radova u čast profesorici Branki Tafri, 2018, 299 - 315**

Book chapter / Poglavlje u knjizi

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:233063>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-25**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

Od dvojbe do razdvojbe

Zbornik radova u čast profesorici Branki Tafri

Od dvojbe do razdvojbe. Zbornik radova u čast profesorici Branki Tafri

Nakladnik

Ibis grafika, Zagreb

Za nakladnika

Saša Krnic

Uredili

Petra Košutar

Mislav Kovačić

Recezeni

Milica Gačić

Ljiljana Marks

Bernardina Petrović

Mateo Žagar

Prijevod sažetaka

Lucia Miškulin Saletović

Adrian Beljo

Kazalo imena

Lidija Bogović

Grafičko oblikovanje

Banian ITC. d.o.o.

Tisak

Denona, Zagreb

ISBN 978-953-7997-33-5

CIP zapis dostupan je u računalnom katalogu

Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu

pod brojem 000998869.

Knjiga je tiskana u lipnju 2018. godine.

Knjiga je tiskana uz potporu Ministarstva znanosti i obrazovanja RH.

OD DVOJBE DO RAZDVOJBE

Zbornik radova u čast profesorici Branki Tafri

Uredili
Petra Košutar
Mislav Kovačić

Zagreb, 2018.

UKOPIŠNA LATINSKA GRAMATIKA ŠIME STARČEVIĆA. PRVO ČITANJE

Pisana ostavština ličkoga svećenika i osebujnoga borca za hrvatsku stvar Martina Davorina Krmpotića (Veljun kod Krivoga Puta, 1867. ili 1868. – Grand Canyon, Arizona, SAD, 1931)¹ sadrži kutiju naslovljenu “Šime Starčević”, u kojoj se nalaze spisi toga poznatoga, također ličkoga, kulturnoga djelatnika. Riječ je o dvama omotima s ukupno 16 svezaka, nazvanima “Jezikoslovna djela” (9 svezaka) i “Vjerska djela” (7 svezaka). Materijal je godine 2008. u zagrebačkom Arhivu Hrvatske provincije Družbe Isusove pronašao provincijalni arhivar Valentin Miklobušec, koji je o otkriću obavijestio tadašnjega ličko-senjskoga biskupa, ujedno i crkvenoga povjesničara, Milu Bogovića. On je, pak, uvidjevši da se mahom radi o književnojezičnom sadržaju, prosljedio informaciju riječkoj Katedri za kroatistiku. Pomnije je proučavanje materijala pokazalo da se u raznolikom “jezikoslovnom” snopu između udžbenika matematike i gramatike hrvatskoga jezika našlo, pod oznakom A6, i nešto što je prepoznato kao opis latinske gramatike.² Rezultat je prvoga iščitavanja toga snopčića tema ovoga rada. A teško je zamisliti prikladnije mjesto za njegovo objavljivanje od zbornika izdanoga u čast znanstvenice koja se uvrstila u niz najzaslužnijih proučavatelja Starčevićeva djela.³

ključne riječi: Šime Starčević, rukopisna latinska gramatika, gramatička terminologija

- ¹ Krmpotić je od mladosti bio žestoki pravaš i protumađaron, što je u vrijeme Héderváryjeva banovanja bilo dostatno da mu kao studentu priskrbi isključenje sa zagrebačke Teologije, a kao svećeniku trinaest župnih premještaja u deset godina. Tom je seljakanju stao na kraj emigriranjem u Sjedinjene Američke Države, tako da je posljednjih tridesetak godina života proveo kao dušebrižnik kanzaških Hrvata. Tek je ondje njegov aktivistički i prosvjetiteljski duh mogao doći do punoga izražaja: u tom je razdoblju pisao o našim misionarima u Americi i hrvatskoj povijesti, prevodio na hrvatski američku politološku literaturu, zagovarao republikanstvo i demokraciju, materijalno pomagao matičnoj biskupiji i političkoj oporbi u domovini, ustajao u jeku Velikoga rata protiv “veliko-srbske propagande u Americi” te kasnije i protiv talijanskoga iredentizma, sagradio crkvu i uveo staroslavensko bogoslužje u svojoj župi, a autor je i nekoliko članaka o Hrvatskoj za glasovitu *The Catholic Encyclopedia* iz 1903. O njemu v. Lokmer 2001. i Grubić 2002.
- ² V. Stolac 2014a, 2014b. Zahvaljujem prof. dr. sc. Diani Stolac, koja me je upoznala sa Starčevićevim rukopisom, uputila me u svoje radove u kojima se on prvi put predstavlja javnosti i dala mi na raspolaganje snimke rukopisa. Na ovom sam članku radio kao vanjski suradnik projekta *Hrvatska pisana baština od 17. do 19. stoljeća* na Sveučilištu u Rijeci (voditeljica: prof. dr. sc. Diana Stolac). Zahvaljujem i o. Valentinu Miklobušcu, arhivaru Hrvatske provincije Družbe Isusove, i knjižničarki knjižnice “Juraj Habdelić”, gospođi Kristini Polegubić, na ljubaznoj pomoći oko uvida u Starčevićeve rukopise.
- ³ V. npr. Tafra 2002a, 2002b, 2014.

Autor

Šime Starčević (Klanac⁴ kod Gospića, 1784 – Karlobag, 1859), važni lički preporoditelj i stric Ante Starčevića, na kojega je ostavio velik utjecaj, cijelu je svećeničku karijeru proveo po raznim mjestima u Lici i Podvelebitju, najviše u Karlobagu, pisao vjerska djela i aktivno sudjelovao u kulturnom životu, prvenstveno radeći na temi emancipacije hrvatskoga jezika i pristajući uz zadarski krug Ante Kuzmanića i štokavsku ikavicu kao osnovu za standardni jezik. U prilogima objavljenima polovicom 19. st., ponajprije u *Zori dalmatinskoj* i *Glasniku dalmatinskom*, suprotstavljao se jezičnim rješenjima zagrebačke filološke škole i Gajevu pravopisu, za koje nije imao lijepih riječi, već se nabacivao na njih nimalo biranim izrazima iz arsenala najgrubljega publicističkoga sarkazma. Tako su slova s dijakriticima za nj “rogati” i “čepurasti vrstopis”,⁵ a oni koji ih koriste zavrijedili su posprдне optužbe poput one da oku ugodnim latinskim slovima “po glavi rogove sade i u mozak šiljke zabadaju.”⁶ Ukratko, Starčević je protivnik modificiranja latiničnih grafema dijakritičkim znakovima – on zagovara upotrebu postojećih slova i njihovih kombinacija. Kao što ćemo vidjeti, vlastita je slovopisna rješenja, kojima je ostao vjeran sve do smrti, čak i u vremenu kad je bilo izvjesno da gajica premoćno pobjeđuje, primijenio i u rukopisu koji je predmet ovoga pregleda.

Ipak, čak i da se još kao dvadesetsedmogodišnjak povukao u miran život provincijskoga župnika i sasvim prestao s publicističkom djelatnošću, i dalje bi bio veliko ime hrvatske filologije. Naime, već je 1812, u dogovoru s francuskim ilirskim vlastima, za potrebe Napoleonovih okupacijskih snaga izdao prvu gramatiku hrvatskoga jezika koja ga opisuje služeći se njime samime kao metajezikom i ne temeljeći opis na uspoređivanju s kojim drugim jezikom.⁷ Od sustavnoga opisivanja jezika Starčević nije odustao ni

4 U literaturi se kao mjesto rođenja javlja i obližnji (Veliki) Žitnik, rodno mjesto Ante Starčevića.

5 U posljednjim godinama Starčevićeva života nitko mu više nije htio objavljivati spise slovopisom koji je zagovarao, tako da u tom razdoblju zatječemo paradoksalnu situaciju u kojoj se gajica napada Starčevićevim tekstovima tiskanima na – gajici.

6 V. Derossi 1997, Stolac 2014a.

7 *Nova ricsoslovica iliricska vojnickoj mladosti krajicsnoj poklonjena trudom i nastojanjem Shime Starcsevicha xupnika od Novog u Lici* (Trst: Gaspar Weis, 1812), pretiskana u Starčević 2002. Starčević je istovremeno i u sklopu istoga projekta izdao i gramatiku francuskoga pod naslovom *Nova ricsoslovica iliricsko-francezka ...* (Trst: Gaspar Weis, 1812), preradu priručnika *Französische Sprachlehre ...* (Tübingen: J. G. Cotta, 1802) francuskoga svećenika Dominique-Josepha Mozina. Odnedavna nam je na raspolaganju suvremen prikaz Starčevićeva života i djela (Stolac i Grahovac-Pražić 2015), na koji upućujem za dodatne pojedinosti i daljnju bibliografiju. V. i Čosić 2014.

u zreloj dobi, pa mu je tako 1849/50. Ante Kuzmanić u *Zori dalmatinskoj* objavljivao hrvatsku gramatiku u nastavcima pod naslovom *Ričoslovje*.⁸

Kontekst

Kako je već naznačeno, u neugodno bogatoj zbirci spisa koje je Šime Starčević sastavio, a nije ih uspio objaviti, nalazi se i jedan rukopisni priručnik latinske gramatike. Ona pripada onoj nevidljivoj, podzemnoj struji gramatikografske tradicije, rukopisima kojih je samo dio skinut s prašnjavih arhivskih polica ili izvađen iz zabačenih ostavštinskih kutija.⁹ Bilo da su služile kao nepretenciozna pomoć nastavniku u njegovu svakodnevnom radu ili je njihovo sastavljanje u autorovoj namisli imalo rezultirati tiskanjem, one mogu poslužiti kao posebna vrsta dragocjenih izvora za nadopunu našega znanja o načinu na koji se jezik u prošlosti doživljavao i prikazivao.¹⁰

U desetljećima prije početka Starčevićeva djelovanja dogodile su se društvene i kulturne promjene koje su utjecale i na izgled latinske gramatike. Dominantni organizatori ovdašnjega školskoga sustava u 17. i 18. st., isusovci, zabranjeni su 1773, škole su im oduzete, a habsburška je vlast u školskim programima sve veću važnost davala prirodoslovnoj i tehničkoj nastavi na račun tradicionalnijih disciplina. Osim eliminacije isusovačkoga nastavnoga programa i pratećih udžbenika, suženje prostora koji je latinskoj gramatici ostao na raspolaganju služilo se s konceptualnom racionalizacijom, ponajprije u području sintakse jednostavne rečenice, pa je tako još iz srednjega vijeka naslijeđeni sustav prezentacije toga dijela gradiva, temeljen na glagolskim valencijama, zamijenjen novim, koji je polazio od funkcije pojedinih padeža u rečenici. Polazišno je djelo za gramatike novoga tipa na našim prostorima bio administrativno zadani četverosveščani priručnik Józsefa Grigelya *Institutiones grammaticae in usum scholarum grammaticarum Regni Hungariae et adnexarum provinciarum* (1807–1809). Iako je taj udžbenik nadopunjavao glosiranjem na jezicima stanovnika Monarhije, osjetila se potreba da učenici koriste gramatike kojima je jedini metajezik

⁸ Ukoričeni je pretisak objavljen nakon stoljeća i pol u Starčević 2009.

⁹ Za druge primjere v. npr. Pezo 1984, Jembrih 2000, Boban 2010.

¹⁰ Starčević je barem neke svoje rukopise namijenjene školskoj upotrebi kanio tiskati. To pokazuje njegova molba od 27. travnja 1818. (Nacionalna i sveučilišna knjižnica Zagreb, R5527: *Šime Starčević, Osobni dokumenti*, br. 5), u kojoj traži od cara cenzuru i tiskanje nekih pripremljenih školskih priručnika. Dio ondje navedenih rukopisa prepoznajemo u Starčevićевой novootkrivenoj ostavštini, ali latinske gramatike nema, što bi sugeriralo da je ona nastala nakon te molbe. Ne spominje je ni u popisu svojih djela u *Zori dalmatinskoj* 1847, br. 2: 5.

njihov materinski. Stoga je u vremenu od 1820. do 1863. osam autora izdalo latinske gramatike temeljene na Grigelyevoj i u cijelosti pisane na hrvatskome.¹¹

Hrvatski se kao jezik gramatičkoga opisa ranije probio u latinske negoli u hrvatske gramatike. Naime, iako se u nas nije potpuno afirmirao u toj ulozi do duboko u 19. stoljeće, pojedini su dijelovi ranije tiskanih udžbenika bili na jeziku razumljivu domaćim učenicima početnicima. Prvenstveno se to odnosi na lokalne prilagodbe standardne isusovačke školske gramatike, *De institutione grammatica libri tres* (1572) Portugalca Manuela Álvaresa,¹² koje su priredili, između ostalih, hrvatski isusovci u Rimu predvođeni Jakovom Mikaljom i Bartolom Kašićem (1637), glosirajući pojedine primjere hrvatskim prijevodima, te franjevci Toma Babić (1712), Lovro Šitović (1713) i Josip Jurin (1793), između latinskih objašnjenja umećući hrvatska.

Razdoblje Starčevićeva župnikovanja u Karlobagu (od 1814. do 1859), kada je njegova latinska gramatika nastala, poklapa se s vremenom izdavanja domaćih preradbi Grigelyeva priručnika. Usporedba sadržaja našega rukopisa sa strukturom Grigelyeva udžbenika jasno pokazuje da je riječ o još jednoj preradbi iz iste tradicije. To je period započet dominacijom latinskoga u školi – u koju se povremeno uvodio njemački, dok je hrvatski imao poluzakonit status – a okončan 1849. uspostavom hrvatskoga kao jedinoga nastavnoga jezika. Iako je gramatikografski kontekst time poprilično definiran, tek bi točna datacija rukopisa omogućila odlučan korak prema određivanju njegovih sasvim preciznih koordinata. U ovom trenutku možemo ukratko prikazati njegov sadržaj i spomenuti neke pojedinosti koji pri prvom čitanju zapinju za oko, a detaljnije će smještanje u tradiciju morati ostati za neku drugu prigodu. Dakako, i hrvatski kojim Starčević piše mogao bi poslužiti u fonološkim, gramatičkim i slovopisnim kroatističkim istraživanjima. Nestručnjak može tek primijetiti da piše štokavskom ikavicom i starčevićevskim slovopisom.

11 O prelasku iz staroga u novi model gramatičkoga opisa v. Burkard 2003, a za naše udžbenike Demo 2007, 2008: 12–35, 118–127. Temeljni je i još uvijek koristan prikaz obrada Grigelyeva udžbenika Dukat 1908.

12 O njoj v. Štefanić 1940. i Springhetti 1960/61.

Rukopis

Sačuvani se dio rukopisa latinske gramatike iz Starčevićeve ostavštine sastoji od 23 numerirana arka (92 stranice). Sveščići su veličine 25×19 cm, a na okupu ih drži običan bijeli konopčić. Rukopis je nepotpuno sačuvan – imamo arke od 2 do 12 i od 35 do 46.¹³ Prema tome, ukupan je tekst imao najmanje opseg dvostruko veći od sačuvanoga dijela, a po prekidu usred zadnjega sačuvanoga odjeljka dade se zaključiti da se zasigurno nastavljao dalje.

Kao i gotovo svi svesci u “jezikoslovnom” dijelu Starčevićeve ostavštine – osim dva, datirana u 1831. i 1832. godinu – latinska je gramatika izgubila najvažniji, naslovni arak. Iako je metajezik hrvatski, na latinskom su zaglavlja paradigmatiskih tablica (“*Numero singulari*”, “*Numero plurali*”) i skraćenice za padeže. Rukopis je uredan i čitak, ima križanja i ispravaka,¹⁴ pojedine su napomene umetane između redaka kasnije i drugom tintom, a ima i nekoliko marginalnih bilježaka, npr. “NB” uz odjeljke koje je autor htio istaknuti. Izmjenjuju se jednostupčani i dvostupčani raspored, latinske su riječi u pravilu podcrtane i prevedene na hrvatski, a podcrtani su i neki hrvatski primjeri i istaknute riječi (npr. padežna pitanja). U latinskoj grafiji razlikuju se vokalski [i] i [u] od konsonantskih [j] i [v]. Sadržaj rukopisa, po naslovima odjeljaka, naveden je u Tablici 1.¹⁵

stranice	naslov	napomena
	[Csest parva: Od oblikah ricsih]	morfologija
–2a	[Parvo prigibanje]	prvi svezak nedostaje, a sadržavao je vjerojatno fonologiju i sigurno početak morfologije, odnosno prvu deklinaciju imenica
2a–2d	Drugo prigibanje	druga deklinacija
2d–4c	Treće prigibanje	treća deklinacija
4c–4d	Csetvarto prigibanje	četvrta deklinacija

¹³ Stranice unutar araka nisu numerirane, tako da ih ovdje označavam slovima a–d uz broj arka.

¹⁴ Zanimljivo je da je autor u prvoj verziji uz primjere rečenica koje je uzeo iz antičkih autora naveo skraćeno ime autora, a kasnije su sva ta imena prekrivena. Možda je to posljedica procjene da bi učenicima ona bila nepotrebno opterećenje.

¹⁵ Rekonstrukcije su u uglatim zagrada.

stranice	naslov	napomena
4d–5a	Peto prigibanje	peta deklinacija
5a–5c	Od nepravilnih imenah	<i>defectiva numero, heterogenea, defectiva casibus</i>
5d–8d	Od plemenah	pravila za prepoznavanje roda po nastavcima, popraćena popisima riječi
8d–10b	Od pridavnoga imena	pridjevi (definicija, deklinacija po skupinama, zamjenički pridjevi)
10b–11d	Od stupajah	komparacija
11d–	Od brojoricsih	brojevi
[12a–34d]	Izgubljeni dio, koji je obrađivao ostatak brojeva, zamjenice, glagole, participe i gerundive, prijedloge i dio priloga	
–35d	[Glava shesta. Od priricska]	prilozi
35d	Glava sedma. Od medmetka	uzvici
36a–36c	Glava osma. Od veznika	veznici, konjunktiv u zavisnim rečenicama
	Csest druga. Od slaganja ricsih	sintaksa
36c–38b	Glava parva. Od slaganja imenah	sintaksa imenica
38b–38c	Od slaganja pridavnih imenah	sintaksa pridjeva
38c–38d	Od slaganja zaimenah	sintaksa zamjenica (uglavnom o odnosnoj)
38d–39c	Glava druga. Od slaganja vrimenoricsih	sintaksa glagola (kongruencija sa subjektom, transformacija u pasiv)
39d–42d	Od nesvarshenoga nacsina	sintaksa glagolskih imena (infinitiva, participa, gerunda, supina i gerundiva)
42d–43d	Glava trecha. Od izvodivih ricsih	derivacija (obrađena unutar sintakse)
43d–45c	Od slaganja ricsih	ponovljeni naslov, ali ovdje prethodi tvorbi složenica i prefikslnih izvedenica

stranice	naslov	napomena
45c–46c	Nadometak	velika i mala slova, rastavljanje na kraju retka i dio glagolske morfologije
46c–	Od vezajuchega nacsina ¹⁶	upotreba konjunktiva
	Izgubljeni dio, koji je vjerojatno obrađivao ostatak upotreba konjunktiva, a sigurno deklinaciju grčkih imenica	

Tablica 1. Sadržaj Starčevićeve rukopisne gramatike.

Osim činjenice da je zatečen u Starčevićевой ostavštini, ovaj spis i gramatičkom terminologijom, koja se poklapa s onom u ostalim Starčevićevim djelima, ukazuje na to da mu je autor lički pop Šime Starčević.

Čitanje

Poput Grigelyeve gramatike i većine njezinih hrvatskih preradbi, naš priručnik ima katehetsku strukturu – okosnica su pitanja (“Pit.”) i očekivani odgovori (“Odg.”); na primjer, “Shto se ima osobito upamtiti kod parvoga prigibanja?” (2a). Odgovor, pak, ne smije biti eliptičan, već mora ponavljati sve sadržano u pitanju: “Kod parvoga prigibanja ima se osobito upamtiti ...” (2a). Obično se prvo daje osnovno pravilo, a potom osobitosti i metodički korisni detalji.

Starčević dočaravanje razredne atmosfere mjestimično dovodi do dramske živosti: tako “Nadometak” gramatici počinje ovako: “Pit. Imash li jurve sve istumacseno, shto spada na podpuno poznanje svih 8 dilah govorenja? Odg. Josh mi csetiri stvari u magli ostaju ...” (45d).

U objašnjavanju gramatičkoga gradiva Starčević se često koristi didaktičkim načelom polazjenja od poznatoga, bilo to poznato pojava u materinskom jeziku ili nešto ranije naučeno u latinskom. Tako, kad daje definiciju vrste riječi (primjerice, pridjeva), najprije iznosi hrvatske primjere, da bi djeca razumjela o čemu je riječ. Naglašava morfološke razlike između pridjeva “u nashem jeziku” (gdje postoji jedna fleksijska klasa) i “u latinskom jeziku” (gdje su tri) (8d).¹⁶ Nadalje, u fleksijskim paradigmama polazište mu u tumačenju nisu apstraktni nastavci, već egzemplarne riječi, koje je učenik imao memorirati i potom analogijom izvesti deklinaciju drugih riječi koje pripadaju istoj skupini. Autor daje i hrvatske prijevode svakoga padeža, a

¹⁶ I komparaciju objašnjava prvo pomoću hrvatskih pridjeva (10c).

imenice su popraćene zamjenicom *hic, haec, hoc*, odnosno ‘ovaj, ova, ovo’ kao oznakom roda.

Ima i izravnijih napomena koje se služe implicitnim znanjem materinskoga jezika: “n. p. u našem jeziku ne veli se pravo *dobra* ali *dobro gospodin*, nego *dobri gospodin*, tako ravno ne bi se latinski pravo reklo *bona* ali *bonum dominus*, nego *bonus dominus*, buduć gospodin *dominus* ime samostavno muckoga plemena” (10b).

U deklinacijskim se tablicama ablativ ilustrira pomoću genitivne prijedložne fraze s ‘od’ (jer je u latinskom uobičajen ilustrativni prijedlog *ab*, a njegov najbliži hrvatski ekvivalent, ‘od’, traži genitiv). Što se tiče pridjeva, autor ih na najvišoj razini dijeli po broju nastavaka u nominativu jednine, a ne po deklinacijskim klasama kao što je to u novijim gramatikama, zbog čega se pridjevi tipa *bonus* i pridjevi tipa *acer* obrađuju u istoj skupini.

Ponekad se autoru potkrađu manje nepreciznosti, npr. *Babilon* (6b) umjesto *Babylon*,¹⁷ ili *Aeneas, adis* (6b) umjesto *Aeneis, idis*,¹⁸ a povremeno propušta navesti hrvatski prijevod primjera (npr. dva puta na str. 43d).

Što se tiče podjele na vrste riječi, možemo spomenuti da, u skladu s grigeljevskom (ali i starijom) tradicijom, autor pod jednu vrstu, “imena” (*nomina*), svrstava imenice, pridjeve i brojeve, s time da su mu brojevi podvrsta pridjeva. Nadalje, u veznike ubraja i ono što danas gledamo kao priloge, odnosno diskursne markere ili konektore općenito. Prilozi su raspoređeni na priloge mjesta, priloge vremena i ostale, svrstane u skupine kojih su nazivi spremni za izravnu upotrebu u učionici: “za prisposodobiti” (*magis, minus, fortius*), “za potvrditi” (*profecto, sane...*), “za sakupiti” (*simul, una ...*), “za pokazati” (*en!, ecce!*), “za razlučiti” (*aliter, secus ...*), “za dvoumiti” (*fors, forsan ...*), “za izabrati” (*potius, imo*), “za dogodjaj” (*forte, fortuito*), “za opomenuti”, “za upitat[i]”, “za nikati”, “za xeliti”, “za odgovoriti”, “za rastaviti” (35c–35d). I uzvici su podijeljeni po funkcijama opisanim na najzorniji način: “kad se csudimo”, “kad se tuximo”, “kad zovemo”, “kad kripimo”, “kad pritimo”, “kad odgodimo od sebe” (35d).

Narav je sintaksnoga opisa da se služi znatno većom količinom apstrakcija od prikaza morfologije, pa se i školske gramatike u tom dijelu gradiva izrazitije razlikuju jedne od drugih. Zato nije neobično da u sintaksnom dijelu našega dvjestotinjak godina staroga rukopisa pronalazimo brojne

¹⁷ Da je riječ o omašci pokazuje varijanta *Babylone* na str. 37d.

¹⁸ Možda pod utjecajem *enneas, adis* ‘devetica, devet jedinica čega’.

iz današnje perspektive egzotične detalje. Izdvojit ću samo nekoliko najuočljivijih.

Kad određuje u kojemu padežu treba stajati imenica, Starčević odmah na početku iznosi staro gramatičarsko načelo da je za to presudna glagolska valencija (36d). Iako će se kasnije to načelo kroz posebna pravila razvodniti, a glagoli neće biti klasificirani kao u alvaresovskoj tradiciji, ono se pojavilo kao ostatak stare gramatičke metode u kojoj je polazište sintakse jednostavne rečenice bio glagol, a koja u 19. st. više nije bila popularna.¹⁹

Lokativ druge konjugacije predstavljen je kao “drugo padanje”, odnosno genitiv (37a–37b).

Suočen s nedostatnom normiranošću upotrebe prijedloga ‘s’ u hrvatskom, ulogu latinskoga prijedloga *cum* autor objašnjava pomoću koncepta odvojitosti entiteta od radnje ili stanja – prijedlog stoji ako su oni odvojitivi, nema ga ako nisu: “Od pridstavka *cum* ima se znati, da se mora u govorenju prid svoje ime samostavno vazda postaviti, kadgod ovo ime zlamenuje stvar jednu, brez koje se moxe biti, oli brez koje ili njoj spodobne ono dilo moxe se ucsiniti, a na drugi svaki nacsin mora se ispushtati, n. p. *dosho je k'meni s kabanicom*; na pitanje s'chim? odgovarash: *s'kabanicom*, i poznajesh, da bi mogao dochi i brez kabanice; zato latinski morash rechi: *cum pallio*; protivnim nacsinom u ovome izrecsenju: *pokrio me je s'kabanicom*, poznajesh, da ne moxesh biti pokriven brez kabanice ili koje druge stvari, koja moxe za pokrivalo sluxiti, zato ovde, premda se na pitanje istim nacsinom odgovara, *cum* ne smi dochi, nego samo ime u shestom padanju” (38a).

Kad mu je potrebna distinkcija između vezanoga participa (koji s glavnim glagolom dijeli subjekt) i apsolutnoga ablativa (koji ga ne dijeli), Starčević uvodi u svoju gramatiku pojmove “podloga” / “podmet” (subjekt) i “kodgovor” (predikat) (42a), koji u našu tradiciju tiskanih gramatika latinskoga ulaze tek 1853. kroz Veberovu *Latinsku slovnícu*. To što Starčevićeve rane gramatike iz 1812. tih koncepata nemaju, a *Ričoslovje* iz 1849/50. ima,²⁰ ukazuje na vjerojatnost da rukopis potječe iz Starčevićevih zrelijih godina. “Kodgovor” ne obuhvaća samo glagol već i njegove zavisnike.

Ono što danas poznajemo kao participske, gerundivne i infinitivne konstrukcije u Starčevićevo se vrijeme tako ne imenuju kao takvo, već se objašnjava pomoću koncepta elipse (39d–42d). Tako akuzativ i nominativ

19 U novije se vrijeme, počevši od Tesnièreove (1959) teorije valentnosti, takvo gledanje na strukturu rečenice ponovno aktualizira.

20 Brlobaš 2002: 17.

s infinitivom, prema Starčeviću objašnjenju, nastaju elipsom veznika *quod*, apsolutni je ablativ protumačen pomoću izostavljanja veznikâ *dum* i *postquam*, pasivna perifrastična konjugacija ispuštanjem glagola *debeo*, dok adverbijalnu upotrebu participa predstavlja kao prikrivenost odnosno zamjenice *qui*, *quae*, *quod* uz vrlo složena i opširna pravila za različite vremenske odnose, bez korištenja pojma relativnoga gramatičkoga vremena.

I naposljetku, po običaju starijih gramatika, konjunktivi u zavisnim rečenicama obrađeni su kod veznika (36b), a ne podijeljeni po vrstama zavisnih rečenica kao danas.

Termini

Budući da su sve starije domaće latinske gramatike prerade ili prijevodi stranih djela, one i metodološki preuzimaju već postojeće modele. Ono što je za naše jezikoslovlje u njima posebno zanimljivo jest hrvatsko gramatičko nazivlje, koje se upravo tada gradilo. Na tom je polju već dosta istraženo kroz objavljene analize, koje pokrivaju i hrvatske i latinske gramatike, kao i najrazličitije hrvatske govore.²¹

Starčevićevi jezikoslovni nazivi, navedeni u Tablici 2, u kojoj su raspoređeni prema odnosu s onima koji su zaživjeli u današnjoj praksi, na prvi pogled pokazuju veliku sličnost s onima iz njegovih ostalih jezikoslovnih djela, ponajprije iz dviju njegovih poznatih slovnica.²² Njihovim se brojanjem može primijetiti da otprilike onoliko danas ustaljenih naziva ima korijen koji je upotrijebio naš autor koliko ih je zamijenjeno terminima s latinskim korijenjskim morfemom, a da ih je nešto manje dobilo novo, ali ipak slavensko polazište. Detaljna kroatistička usporedba tih termina kako unutar Starčevićeva opusa, tako u odnosu prema široj tradiciji, još će točnije smjestiti našega autora u domaći gramatikografski kontekst.

potpuno ista riječ ili bliske varijante	
Starčevićev naziv	danas ustaljeni naziv
koren	korijen
muxko (pleme)	muški (rod)
nacsin	način
(ne)odiljivi (pridstavak)	(ne)odjeljivi (prefiks)

21 Npr. Raguž 1980/81, Putanec 1982, Ptičar 1987, Jembrih 2000: 33, Lewis i Štebih 2004, Lewis i dr. 2006, Brlobaš i Vajs 2007, Boban 2010: 174–177.

22 V. Tafra 2002a, Stolac 2003, Selak 2009: 162–173.

redna, razmirna (brojorich)	redni, razmjerni (broj)
samoglasnik	samoglasnik
slovena, neslovena (vrimenorics)	složeni, nesloženi (glagol)
uzročni (veznici)	uzročni (veznici) [uzročni diskursni konektori]
veznik	veznik
vlastito (ime)	vlastita (imenica)
vrime	vrijeme
xensko (pleme)	ženski (rod)
različita riječ zajedničkoga slavenskoga korijena²³	
Starčevićev naziv	danas ustaljeni naziv
brojorich	broj
ime	imenica / pridjev
izrecsenje	rečenica / iskaz / diskurs
jednobraj	jednina
jednoslovicsan	jednosložan
obchinsko (ime)	opća (imenica)
padanje	padež
protivni, poduvitni, rastavljajuchi (veznici)	suprotni, uvjetni, rastavni (veznici)
skupglasnik	suglasnik
slovak	slovo
stupaj	stupanj
uzmnozhiva (brojorich)	umnožni (broj)
zaima (uznosivo)	zamjenica (odnosna)
slavenski korijen, ali različit	
Starčevićev naziv	danas ustaljeni naziv
izhodechi na, izhadjanje ²⁴	koji završava na, završetak
medmetak	uzvik
neznano (pleme)	srednji (rod)
piknja	točka
pleme	rod
pridavno (ime)	pridjev
pridstavak	prijedlog
(ne)prigibiv	(ne)sklonjiv
priricsak	prilog

²³ U ovoj su skupini nazivi u kojima se barem jedan korijenski morfem današnjega i Starčevićeva naziva poklapa, a barem je jedan od preostalih morfema različit. Negacija nije uključena u razlučujuće morfeme.

²⁴ Četiri puta prekrizeno i ispravljeno u “izhod”.

prosta (vrimenorics)	jednostavni (glagol)
ravnim nacsinom	pravilno
ricsica (<i>causa, ergo, gratia, instar</i>)	prijedlog (s genitivom)
samostavno (ime)	imenica
sklapajuchi, sapinjajuchi (veznici)	[zaključni diskursni konektori], sastavni (veznici)
slovak	slog
sobstvo, bezsobstveno	lice, bezlično
temeljita, razrediva (brojorich)	glavni, dijelni (broj)
varsta	stanje
vechbroj	množina
vrimenorics	glagol
zlamenovanje	značenje
kod Starčevića slavenski korijen, danas latinizam	
Starčevićev naziv	danas ustaljeni naziv
csinecha, tarpecha (varsta)	aktivno, pasivno (stanje)
dionorics	particip / gerundiv
kazajuchi, vezajuchi (nacsin)	indikativ, konjunktiv
kodgovor	predikat
nejednostrana, polagajucha (vrimenorics)	neutralni, deponentni (glagol)
nesvarsheni (nacsin), (ne)svarshena (vrimenorics)	infinitiv, (ne)finitni (glagolski oblik)
ocsito, potajno	eksplicitno, implicitno
odgovoriva ricsica	korelativ
parvo padanje, drugo padanje...	nominativ, genitiv ...
podloga / podmet	subjekt
pridstavak [prijedlog u službi prefiksa]	prefiks
prigibanje, prigibati se	deklinacija, deklinirati se (ali i sklonidba, sklanjati se)
sadashnje, buduچه, proshasto (ne)svarsheno, davno proshasto (vrime)	prezent, futur, (im)perfekt, pluskvamperfekt
stavni, podobljivi, privozhodni (stupaj)	pozitiv, komparativ, superlativ
latinski korijen i kod Starčevića i danas	
Starčevićev naziv	danas ustaljeni naziv
gerundium	gerund
supinum	supin

Tablica 2. Gramatičko nazivlje u Starčevićevoj latinskoj gramatici, razvrstano prema odnosu s danas ustaljenim terminima.

U Starčevićevu tekstu ima mnogo leksičkih kurioziteta, izraza koji se više ne upotrebljavaju, a dobar su podsjetnik na rječničko blago kakvim je naš jezik prije kojega stoljeća raspolagao. U skupini pojmova vezanih za starorimsku civilizaciju Starčević se držao slavenskih korijena, pa i kod onih koji su danas označeni tuđicom: *aedilis* ‘nadbrashnik’ (edil), *augur* ‘kobnik’ (augur), *epos* ‘stih hrabreni’ (ep), *rhetorice* ‘liposlovka’ (retorika), *Saturnalia* ‘Kronovo, blagdan’ (Saturnalije), ili pak drugačijom domaćom riječju: *Georgica* ‘Knjige zemljotexne’ (ratarske knjige), *proceres* ‘poglavice’ (velikaši), *repetundis* ‘kradja obchinske jaspres’ (pronevjera), *vates* ‘bajalac’ (vrač). Nisu manje zanimljivi ni kulturno slabije obilježeni primjeri: *ingenium* ‘svist’ (um), *membrum communitatis* ‘udo od obchine’ (član zajednice), *monile* ‘ogarljaj’ (ogrlica), *nugator* ‘spardalo’ (šaljivac), *obstetrix* ‘pupkorezka’ (primalja), *sculptor* ‘slikodilja’ (kipar), *tyrannis* ‘usilnost’ (tiranija), *vulgus* ‘cseľjadina, izmet puka’ (svjetina).

Kod svake deklinacijske klase Starčević daje kratak popis od najviše tridesetak imenica koje se po njoj sklanjaju. Većinom su to frekventne riječi korisne u nastavi, no ima i onih koje ne spadaju u uobičajeni školski repertoar, ali označavaju pojave iz stvarnoga života, što upućuje na namjeru poučavanja za aktivno služenje latinskim i čitanje novije literature, a ne samo za prevođenje antičkih tekstova. Tako na samim počecima (ne u iznimkama, nego u najopćenitijem vokabularu) nalazimo *quasillus* ‘koshich xenski’ (košara za vunu), pa Plinijevu *oxalis* ‘kiselica’ (vrsta trave) i Svetonijevo *tibiale* ‘bicsva’ (čarapa). Nadalje, javljaju se suvremena imena kao što su *Vienna* ‘Becs’, *Gallia* ‘Francezka’, *Pagus* ‘Pag’, *Pius* ‘Pio’, te brodovi *Leo* i *Josephus*. Zanimljiv je primjer *educatus Carlobagi* ‘odhranjen u Karlobagu’ (odgojen u Karlobagu, 37a), koji bi bio još jedan pokazatelj toga da je rukopis nastao nakon Starčevićeva dolaska u Karlobag 1814. Mnogo je pažnje poklonjeno botaničkim pojmovima, a neke su riječi predstavljene crkvenim značenjima, pa i kad im ona u antičkom latinitetu nisu primarna: *pluviale* ‘svechenishki plasht’, *pastorale* ‘biskupski shtap’, *antistes* ‘biskup’ (u ženskom rodu: ‘biskupica’), *sacerdos* ‘pop’/‘popadia’, *pietas* ‘bogomilost’.

Zaključak

U vrijeme kad je Šime Starčević pisao svoju latinsku gramatiku u središtu je zanimanja domaće kulturne javnosti bio nacionalni jezik. I Starčević je bio zauzet ponajviše njime. Tvrdoglav u obrani svojih načela, konstantan

u sukobu s civilnim vlastima, bio je marginaliziran i za života i više od stoljeća poslije smrti, da bi se tek u posljednjih nekoliko desetljeća na površini ukazala svježina njegovih ideja. Htio je približiti hrvatsku grafiju zapadnima, ni ne sluteći koliko će se proročkima pokazati njegove ideje u vremenu kada dominacija jednoga jezika u svijetu digitalnih podatkovnih transakcija sve “čepuraste vrstopise” gura u zapećak kao drugorazredne i prisiljava ih da se “očelavljeni” probijaju kroz negostoljubive komunikacijske kanale.²⁵ U takvim okolnostima, primjerice, Starčevići imenjaci moraju svoje ime sve češće gledati (i pisati) u krnjoj inačici.

Spoznaje iz rukopisa Starčevićeve latinske gramatike zasigurno neće stubokom promijeniti postojeću sliku razvoja te forme na našem tlu. Ipak, on je još jedan pokazatelj mnogovrsnosti njegova djelovanja i znakovito svjedočanstvo o rasponu interesa toga neobično aktivnoga duha, koji bi, da ga je životni put umjesto u pitoreskni, ali ipak zabačeni Karlobag odveo u kakvo važnije središte, nesumnjivo bio ušao u najbiranije društvo onih koji su presudno oblikovali hrvatsku kulturu 19. stoljeća.

Literatura

- Boban, Luciana. 2010. Fojnički rukopis latinske gramatike. *Hum* 6: 166–185.
- Bogović, Mile. 2013. Župnička djelatnost Šime Starčevića. *Senjski zbornik* 40: 509–522.
- Brlobaš, Željka. 2005. Vrste riječi u gramatikama Šime Starčevića. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 31: 19–39.
- Brlobaš, Željka, Nada Vajs. 2007. Hrvatsko kajkavsko gramatičko nazivlje u gramatici latinskoga jezika Antuna Rožića. *Filologija* 49: 1–36.
- Burkard, Thorsten. 2003. Die lateinische Grammatik im 18. und frühen 19. Jahrhundert. Von einer Wortarten- zu einer Satzgliedgrammatik. Ellipsentheorie, Kasuslehre, Satzglieder. *Germania Latina – Latinitas Teutonica*. Eckhard Keßler, Heinrich C. Kuhn, ur. Paderborn: Wilhelm Fink.
- Ćosić, Vjekoslav. 2014. *Šime Starčević i francuski jezik. Na potribovanje vojničke mladosti i gospode službenika*. Zadar: Ogranak Matice hrvatske.
- Dukat, Vladoje. 1908. *Hrvatske preradbe Grigelyevih Institutiones Grammaticae*. RAD 179. Zagreb: JAZU.

²⁵ To je primijetila i Tafr (2002b: 172). O neisplativosti uvođenja novih slova piše Starčević još 1847. u *Zori dalmatinskoj*.

- Demo, Šime. 2007. Od Latinske slovnice do Latinske gramatike. Nastanak “moderne” gramatike latinskoga u Hrvatâ. *Filologija* 49: 37–49.
- Demo, Šime. 2008. *Valentnost glagolâ u hrvatskim gramatikama latinskoga*. Doktorski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Derossi, Julije. 1997. Hrvatski jezikoslovac pop Šime Starčević. *Senjski zbornik* 24: 141–150.
- Grubić, Stanko. 2002. Život i djelo Martina Davorina Krmpotića. *Riječki teološki časopis* 10 (2): 491–520.
- Jembrih, Alojz. 2000. Plantićeva latinsko-hrvatska gramatika (II. dio, 1774.) (Prilog povijesti hrvatskih gramatika). *Radovi Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža* 9: 23–52.
- Lewis, Kristian, Barbara Štebih. 2004. Nazivi za vrste riječi u hrvatskome kajkavskome književnom jeziku. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 30: 107–119.
- Lewis, Kristian, Barbara Štebih, Nada Vajs. 2006. Gramatičko nazivlje u hrvatskome kajkavskome književnom jeziku. *Filologija* 46/47: 183–201.
- Lokmer, Juraj. 2001. Zaboravljeni misionar – Martin Davorin Krmpotić. *Hrvatski iseljenički zbornik, godišnjak Hrvatske matice iseljenika*. Aleksandar Ravlić, ur. Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, 266–272. Dostupno i na <<http://haw.nsk.hr/arhiva/vol1/93/7849/www.matis.hr/zbornici/2001/Text/Croatian.htm>> (Pristupljeno 18. siječnja 2017.)
- Pezo, Bruno. 1984. Franjevci Provincije presvetog Otkupitelja pisci latinskih gramatika u XVIII. stoljeću. *Kačić* 16: 59–82.
- Ptičar, Adela. 1987. Gramatička terminologija u gramatici M. A. Relkovića. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 13: 65–78.
- Ptičar, Adela, Nada Vajs. 2006. Jezikoslovno nazivlje u prvim dvama hrvatskim pravopisima iz 1779. godine. *Filologija* 46/47: 239–252.
- Putanec, Valentin. 1982. Gramatički prilog i gramatička terminologija u Zvaniku talijansko-hrvatskom. *Filologija* 11: 149–158.
- Raguž, Dragutin. 1980/81. Hrvatska gramatička terminologija u dvjema preradama Alvaresove latinske gramatike. *Filologija* 10: 97–125.
- Selak, Ante. 2009. Pogovor. Šime Starčević (Žitnik, 1784. – Karlobag, 1859.). Starčević, Šime. *Ričoslovje*. Ante Selak, prir. Zagreb: Pergamena. 141–177.
- Springhetti, Emilio. 1960/61. Storia e fortuna della Grammatica di Emmanuele Alvares, S. J. *Humanitas* 13/14: 283–304.
- Starčević, Šime. 2002. *Nova ricsoslovica iliricska: vojničkoj mladosti krajjskoj poklonjena trudom i nastojanjem Shime Starcsevicha xupnika od Novoga u Lici*. Pretisak. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Starčević, Šime. 2009. *Ričoslovje*. Pretisak. Ante Selak, prir. Zagreb: Pergamena.

- Stolac, Diana. 2003. Hrvatsko-francuska gramatika Šime Starčevića iz 1812. godine. *Lika i Ličani u hrvatskom jezikoslovlju*. Marko Samardžija, ur. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Stolac, Diana. 2014a. Dvjestota obljetnica Nove ričoslovice iliričke Šime Starčevića (1812.–2012.). *Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani 9*. Diana Stolac, ur. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Stolac, Diana. 2014b. Jezikoslovni prinosi u rukopisnoj ostavštini Šime Starčevića. *Zbornik radova Šime Starčević i hrvatska kultura u 19. stoljeću*. Sanja Vrcić-Mataija, Vesna Grahovac-Pražić, ur. Zadar, Gospić: Sveučilište u Zadru.
- Stolac, Diana, Vesna Grahovac-Pražić. 2015. *Šime Starčević – od riči do Ričoslovja*. Gospić: Državni arhiv u Gospiću.
- Štefanić, Vjekoslav. 1940. Prilog za sudbinu Alvarsove latinske gramatike među Hrvatima. *Vrela i prinosi* 11: 12–34.
- Tafra, Branka. 2002a. Jezikoslovac Šime Starčević. *Shime Starcsevich, Nova ricsoslovica iliriska*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Tafra, Branka. 2002b. Starčevićeva Ričoslovica – 190 godina poslije. *Jezik* 49 (5): 165–175.
- Tafra, Branka. 2014. Jezikoslovna sjevremenost Ričoslovice Šime Starčevića. *Šime Starčević i hrvatska kultura u XIX. stoljeću*. Sanja Vrcić-Mataija, Vesna Grahovac-Pražić, ur. Zadar, Gospić: Sveučilište u Zadru.
- Tesnière, Lucien. 1959. *Éléments de syntaxe structurale*. Pariz: Klincksieck.

Summary

MANUSCRIPT LATIN GRAMMAR BY ŠIME STARČEVIĆ. FIRST READING

The article provides an analysis of Šime Starčević's work that has, thus far, remained unknown to the general public. It is a manuscript of Latin grammar that has not been entirely preserved. Along with a detailed technical and content description of the work, the paper explores Starčević's grammar terminology compared to the common contemporary terminology.

Keywords: Šime Starčević, manuscript Latin grammar, grammar terminology